

35. Тайлор Э. Б. Первобытная культура. – М.: Политическая литература, 1989. – 573 с.
36. Тилак Б. Г. Арктическая родина в ведах. – М.: Фаир- Пресс, 2001. – 528 с.
37. Токарев С. А. Религия в истории народов мира. – М.: Политиздат, 1986. – 576 с.
38. Топоров В. Н. Гора // МНМ. Энциклопедия: в 2-х т. Т. 1. – М.: НИ “Большая Российская энциклопедия”, 1998. – 672 с.
39. Топоров В. Н. Космогонические мифы // МНМ. Энциклопедия: в 2-х т. Т. 2. – М.: НИ “Большая Российская энциклопедия”, 1998. – 720 с.
40. Тюлина Г. В. “Гаруда-пурана”: Человек и мир. – М.: Восточная литература, 2003. – 278 с.
41. Федоров В. Н. Тайны вуду и шаманизма. – М.: Вече, 2003. – 480 с.
42. Фроянов И. Я., Юдин Ю. И. Былинная история (Работы разных лет). – СПб.: Изд-во СПб ун-та, 1997. – 592 с.
43. Фрэзер Дж. Фольклор в Ветхом Завете. – М.: Политиздат, 1990. – 542 с.
44. Фрэзер Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии. – М.: Политиздат, 1986. – 703 с.
45. Харитоновна В. И. Без веры и надежды... (К проблеме возрождения традиционных религиозно-магических практик) // ЭО. 2003. № 3.
46. Хлевов А. А. Предвестники викингов. – СПб.: Евразия, 2003. – 336 с.
47. Циркин Ю. Б. Мифы Финикии и Угарита. – М.: ООО “Изд-во АСТ”; ООО “Изд-во Астрель”; ЗАО “Редакционно-издательский комплекс Русанова”, 2000. – 480 с.
48. Широкова Н. С. Культура кельтов и нордическая традиция античности. – СПб.: Евразия, 2000. – 352 с.
49. Эванс-Причард Э. История антропологической мысли. – М.: Вост. лит., 2003. – 358 с.
50. Элиаде М. Шаманизм: архаическая техника экстаза. – К.: София, 2000. – 480 с.

Сидоренко С.В.

СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНА АДАПТАЦІЯ: ГЛОБАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Анотація. В статті досліджуються основні адаптаційні механізми, дається їх типологія, аналізується специфіка процесу соціально-культурної адаптації.

Ключові слова. Типологія, процес адаптації, бар’єри, що гальмують пристосування людини до оточуючого середовища, види адаптивних ситуацій.

Вступ. Актуальність теми дослідження пояснюється різними політичними, економічними та культурними змінами, що відбуваються у сучасному світі. На думку В.Воронкової, вони обумовлені "глобальною революцією, яка охопила всі країни й народи, являючи собою мережу найрізноманітніших економічних взаємозв'язків" [1, с. 378]. Сучасний глобальний світ – це мегаєспільство, що постійно трансформується, втрачає попередні властивості, стає більш динамічним, хаотичним, віртуальним, стрімким та індивідуалізованим, вимагає від людини перегляду системи власних установок та світогляду. Глобальний світ – це світ, в якому глобальна людина створює незнайомі раніше структури, виміри, ситуації, класифікації, типи, форми, варіанти, просторово-часові конфігурації, процеси тощо. Постійна модернізація всіх сфер суспільства спричиняє не тільки позитивні соціально-економічні, культурні, але й негативні зміни, що впливають в цілому на буття глобальної людини, породжуючи соціальну анемію та депресію, загрозу особистісному існуванню. Глобальна людина, на жаль, досить часто відчуває себе незахищеною в умовах аварій, катастроф і надзвичайних ситуацій. Останні стають постійною та все більш напруженою частиною людського існування на планеті, породжуючи глобальні ризики масштабного характеру. Ризик стає частиною нашого життя, він проникає в усі сфери буття. В рамках даної проблеми, особливої гостроти та актуальності набуває задача виявлення стратегій соціальної та соціально-культурної адаптації в умовах глобалізації.

Стан розробленості проблеми. Проблема дослідження розглядалася у роботах Вебера М., Парсонса Т., Уотерса М., Робертсона Р., Воронкової В., Беха В., С.Катаєва, Додонова Р., Ільченко Ю, Бобнева М., Соколенко В., та інших авторів.

Метою дослідження є теоретико-методологічні засади адаптаційних механізмів життєзабезпечення особистості в глобалізованому світі. Для досягнення даної мети необхідно проаналізувати проблему адаптації, обґрунтувати дію механізмів соціальної та соціально-культурної адаптації.

Адаптація як атрибутивна властивість будь-якої системи в антропологічному контексті являє собою феномен, вивчення якого дозволяє конкретизувати загальні теоретичні схеми філософії. Незважаючи на різні погляди щодо визначення адаптації, існують чіткі поняття, які дозволяють стверджувати:

- адаптація – це властивість організму;
- адаптація – це процес пристосування до умов середовища;
- адаптація – це результат у взаємодії у системі "людина-середовище";
- адаптація – мета до якої прагне організм.

Таким чином, можна визначити два погляди на проблему адаптації. Перший розглядає адаптацію як властивість будь-якої системи, що забезпечує її стійкість до умов зовнішнього середовища. Інший наполягає на тому, що адаптація безпосередній процес пристосування.

Оскільки людина - це біосоціальна система та елемент соціальної макросистеми, доцільно виділити три функціональні адаптації: фізіологічну, психологічну, соціальну. Особливої уваги заслуговує соціальна адаптація. Соціальна адаптація – це процес пристосування глобальної людини до умов мегаєспільства. Як вона відбувається? Соціальна адаптація має власну комплексну модель - "Коло адаптації".

"Коло адаптації" – це сукупність логічних етапів аналізу адаптивної ситуації, бар'єрів адаптації, наступного вибору, реалізації та корекції оптимальних стратегій адаптації. Суб'єктом соціальної адаптації є глобальна людина, спрямована на адаптацію. Глобальна людина – це людина, яка є носієм рис нової сучасної епохи, нового коду, власної життєвої програми, вона будує власний глобальний світ через схему соціальної адаптації. Виходячи зі схеми, процес адаптації обумовлюється:

- соціально-психологічними потребами глобальної людини та мегасоціуму;
- проблемно-адаптивними ситуаціями;
- актуальними та потенційними адаптивними бар'єрами, що гальмують пристосування глобальної людини до різних соціальних ситуацій;
- адаптивними установками, що виникають у процесі інтерпретації людиною соціального буття, а також власними ролями та сенсом життя у конкретному мегасоціумі.

Суб'єктом адаптації завжди виконуються три функціональні логічні операції, які відбуваються під контролем інформаційного механізму світоглядної інтерпретації процесу та стану адаптації згідно із прямим та зворотним зв'язками:

- Причинно-цільова: фіксація інформації про стан середовища, адаптивна ситуація, адаптивні бар'єри, адаптивна установка.
- Діяльнісно-виконавча: адаптивні стратегії, що націлені на реалізацію цілей та установок на адаптацію.
- Коректуюча: корекція підсумкових результатів адаптації у відповідності до цілей та потреб особистості, що адаптується.

Інформаційний зворотний зв'язок визначає тривалість "кола адаптації". Якщо у процесі інтерпретації результати циклу адаптації будуть визнані особистістю позитивно, то такий цикл буде останнім, а якщо ні – проміжним.

Досліджуючи проблему, слід проаналізувати ключові структурні етапи та функціональні операції комплексної моделі. Інформаційна невизначеність відбувається, якщо суб'єкт у процесі безперервного сканування зовнішнього середовища оцінює подію, що відбулася позитивно, то життєдіяльність буде відбуватися за звичаєм. А якщо соціальна ситуація нова та її неможливо визначити, то виникає момент інформаційної невизначеності, що викликає до життя нову адаптивну ситуацію. Інформаційна невизначеність – це важливий індикатор та головна умова виникнення адаптивної ситуації. Вона стимулює процес пристосування, що оптимізує соціальну та інформаційну взаємодію у різних сферах. Процес взаємодії багатогранний та складний, він охоплює майже всі аспекти глобалізації: соціально-політичний, економічний та культурний.

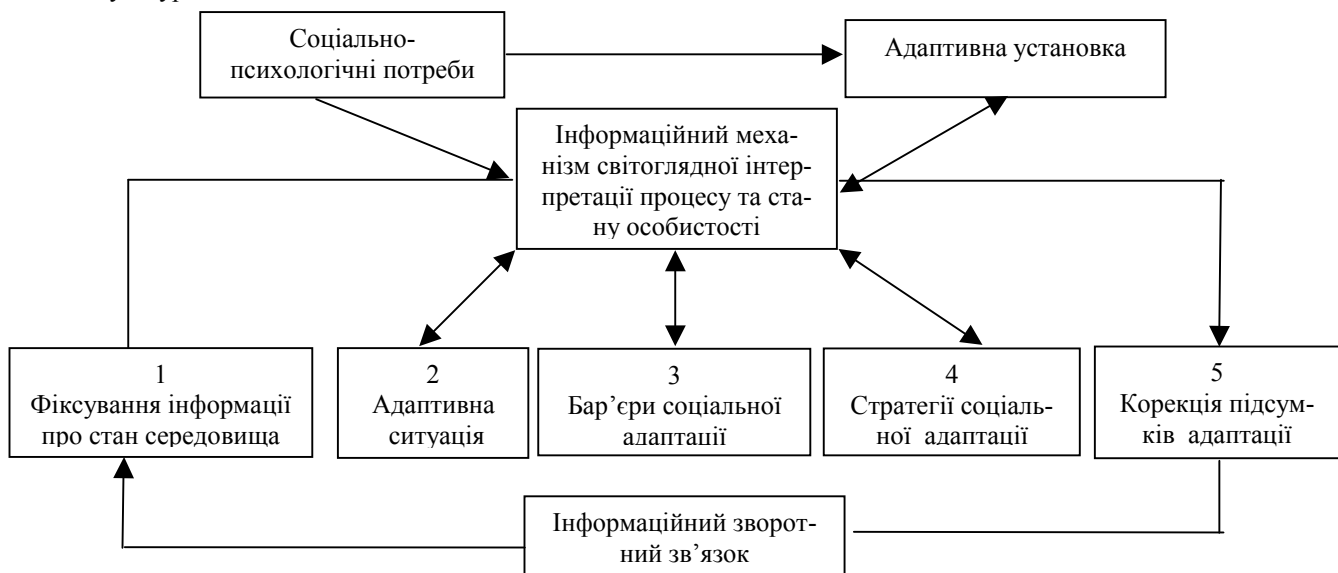

Схема "Коло адаптації"

Адаптивну ситуацію можна розглядати як відбиття соціальних, політичних, психологічних змін, що викликають адаптаційні процеси. Адаптивні ситуації можна поділити за ознакою модальності суб'єкта взаємодії, а саме:

- взаємодія на рівні "особистість-особистість" - мікрорівень;
- взаємодія на рівні "мала група (сім'я, колектив тощо) - особистість" - мезорівень;
- взаємодія на рівні "суспільство-особистість" - макрорівень.

Адаптивні ситуації бувають простими та складними. Проста адаптивна ситуація пов'язана із змінами одного чи кількох параметрів реальної ситуації, такі зміни відбуваються на індивідуально-особистому рівні. Складна адаптивна ситуація включає велику кількість взаємодій другого та третього типу, зміни у образі життя, моральних нормах, духовних цінностях життя глобальної людини.

Існує три види адаптивних ситуацій, що відрізняються за орієнтацією, ступенем та спрямованістю їх впливу на процес та результати адаптації, а саме:

- позитивна адаптивна ситуація стимулює прогресивний розвиток і відрізняється збігом комбінацій, позитивних для адаптації глобальної людини;
- нейтрально-адаптивна ситуація характеризується позитивною та негативною спрямованістю;
- негативно-адаптивна ситуація характеризується наявністю одного та кількох факторів, що перешкоджають адаптації в глобальному просторі.

Але однакова ситуація може по-різному вплинути на глобальну людину (в залежності від індивідуальних, інтелектуальних, психологічних, вікових особливостей). Адаптивна ситуація впливає і на стратегії індивіда. Так, науковець А. Налчаджан виділяє дві форми адаптації:

- адаптація шляхом вирішення та усунення ситуації;
- адаптація із збереженням ситуації [4, с. 40-41].

Якщо у першому випадку глобальна людина обирає активні адаптивні стратегії, то в іншому соціальна адаптація відбувається шляхом пасивного пристосування ціною значних деформацій психічної структури особистості. Адаптивні бар'єри виникають, коли адаптивна ситуація стимулює їх появу. Виділимо основні адаптивні бар'єри:

- Віковий бар'єр. З віком зменшується генетична можливість пластичного пристосування індивіда до середовища, хоча збільшується потенціальні адаптаційні можливості, що зв'язані з діяльністю свідомості;
- Емоційно-психологічний бар'єр. Вплив його визначається соціально-психологічними можливостями структури особистості (темпераментом, інтелектом, увагою, пам'яттю, сприйняттям інформації тощо);
- Світоглядний бар'єр. В ситуації, коли потрібно переглянути індивідуальну систему ідеалів, принципів, переконань, особистість може відхилити адаптацію;
- Інформаційний бар'єр. Адаптація починається коли людина отримує певну інформацію про середовище. Для успішної адаптації потрібно стійка взаємодія у системі "особистість-суспільство";
- Ситуативні бар'єри. Це якісна характеристика соціального простору (швидкість, якість, повнота отриманої інформації).
- Національно-культурний бар'єр. Глобальна людина постійно випробовує впливи певного соціокультурного простору, соціокультурні традиції по-різному впливають на адаптивні стратегії особистості. Чим більшу стійкість мають традиційні адаптивні стратегії у стабільній соціальній ситуації, тим легше життєдіяльність членів даного мегасуспільства. Інша ситуація відбувається у кризових суспільствах, а саме: традиції гальмують процеси адаптації;
- Режимний бар'єр. Йому притаманні гуманна та антигуманна стратегії, для антигуманних стратегій характерні тоталітарно-авторитарні режими, орієнтація на насильницькі засоби адаптації глобальної людини до режиму з використанням методів терору, залякування тощо. У гуманістичних адаптивних стратегіях використовуються механізми економічного, морально-духовного, інформаційного залучення людей до традиційних цінностей ринкових демократій;
- Часовий бар'єр. Особливість часового бар'єру в тому, що він впливає на адаптаційні процеси у соціальному середовищі. Він може бути різним, а саме: від кількох годин чи днів (наприклад, при опануванні нової соціальної ролі тощо) до кількох років чи десятиліть (адаптація в умовах реформ, революцій, воїн тощо).

Соціально-психологічна теорія базується на тому, що будь-яка зміна в житті людини відбувається з нової установки. Установка є атрибутивною властивістю соціальної адаптації, цілеспрямована установка на адаптацію є фактором, що гальмує чи стимулює процес адаптації. Будь-яка установка пов'язана з минулим досвідом, інформаційним "багажем" особистості та виконує регулятивну функцію у її поведінці. Установка виникає коли глобальна людина вступає у взаємодію з середовищем. Аналіз наукової літератури показує, що адаптивна установка - це:

- інформаційний адаптивний алгоритм, що має необхідний мінімум інформації для створення певної стратегії адаптації;
- комплекс світоглядних, моральних, політичних поглядів та орієнтацій особистості, які формують позитивний чи негативний характер установки.

Існує три шляхи виникнення установки: неусвідомлений – у процесі діяльності; усвідомлений – у свідомості особистості згідно з його потребами та світоглядом; індуктивний – завдяки зовнішнім змінам реальної ситуації у потрібному напрямі завдяки правилам, законам, розпорядженням. Адаптивна установка спричиняє виникнення адаптивних стратегій, що спрямовані на реалізацію цілей глобальної людини.

Остання логічна операція – це корекція підсумків адаптації, якщо адаптація відбулася успішно, то процес адаптації буде кінцевим, а якщо ні, то почне діяти інформаційний зворотний зв'язок (процес адаптації залишиться проміжним). Цикл знову буде набувати силу, поки процес адаптації не залишиться кінцевим.

Отже, феномен соціальної адаптації обумовлюється конкретними рисами, а саме:

- ієрархією реальних та надуманих соціально-психологічних потреб глобальної людини та мегасоціуму;
- проблемно-адаптивними ситуаціями;
- актуальними та потенціальним адаптивними бар'єрами;
- адаптивними установками, що виникають у процесі інтерпретації глобальної людини соціального бут-

тя, а також власними ролями та сенсом життя у певному соціумі. Соціальна діяльність не виключає усіх активних та пасивних, інформаційних та комунікативних, соціокультурних та психологічних адаптивних ситуацій, зіткнення з якими стимулює соціальне пристосування глобальної людини.

Існує думка, що людина – це "недосконала істота", таку "негативну" рису вона прагне змінити через культуру. Саме культурний простір допомагає людині пристосуватися до природи та власних потреб. На думку Грецової О., "розвиток особистості припускає вибір можливостей представлених культурою" [2;36]. На рівні культури діють специфічні механізми адаптації. Механізми адаптації – це такі процеси, відносини, організаційні структури особистості у суспільстві, її внутрішні потреби; якості свідомості та волі, що допомагають особистості узгоджувати довколишнє середовище згідно із суспільними та індивідуальними потребами. До таких механізмів можна віднести комунікативні адаптаційні механізми. Вони базуються на глибинних, традиційних складових людської культури, а саме: усна та писемна творчість та забезпечують соціокультурну комунікацію між членами суспільства. Ці механізми існують на засадах здібності людей чуттєво-емоційно реагувати на зовнішні впливи, відбивати навколишній світ у поняттях, уявах, на можливості людини розвивати абстрактне мислення, фіксувати його результати різними засобами, накопичуючи та передаючи наступним поколінням.

До другої групи механізмів адаптації особистості можна віднести механізми, що спрямовані на підтримання специфічних духовних форм культури у глобальному просторі. Вони включають морфологічну свідомість та філософське пізнання, релігійну віру, морально-духовні уявлення та виявляються у художній, ідеологічній формі відображення дійсності.

Ціннісно-нормативні механізми адаптації орієнтовані на такі характеристики як звичайність-складність, індивідуалізм-колективізм, відкритість-закритість. У культурному вимірі звичайність-складність має закономірність, а саме: чим більше складною є культура, тим більш уважніше люди відносяться до неї. Іншим виміром є колективізм-індивідуалізм. Колективістська культура характеризується домінуванням групових цілей над індивідуальними. Індивідуалістська – навпаки. У кожній культурі є ті чи інші тенденції поведінки, які привалюють одна над іншою.

Адаптаційні механізми життєзабезпечення діють як засіб відбудови матеріальної життєвої середовища (помешкання, техніка).

Іншу форму уявляють механізми наслідування. Особистість на стадії первісної соціалізації використовує цей механізм шляхом повтору символічно-образного світу, який її оточував. В умовах глобалізації відбувається наслідування культурним прикладам та нормам сучасного світу, разом з цим національна культура приходить до особистості через механізм наслідування звичаям та нормам, що засвоюються у процесі соціалізації. Таким чином, механізм наслідування грає певну роль у процесі адаптації особистості і є спробою об'єднання двох складових сучасної культури.

Адаптаційний механізм самореалізації особистості. Самореалізація є однією із найвищих та складних потреб у світі. Самореалізація може відбуватися у рамках етнонаціональної культури і на основі масової культури. У процесі самореалізації можлива трансформація, зміни традиційної та нової культури. Але дія даного адаптаційного механізму має і зворотну сторону: за відсутності потреби особистість може спрямувати вектор самореалізації у негативну сторону, в русло кримінальної субкультури. Така самореалізація призводить до самознищення особистості.

Ідентифікаційні механізми адаптації особистості слугують для співвідношення особистості з певним типом культури. В цій культурі переважають характерні для неї цінності та норми, особистість під впливом масової культури чітко виявляє етнонаціональну приналежність. Отже, під впливом механізму ідентифікації виявляється сутнісно-культурне ядро особистості, що має етнонаціональний характер. Етнічна ідентифікація надає особистості стійке розуміння про динамічну взаємодію у сучасному суспільстві, зв'язує теперішнє з минулим, слугує орієнтиром у світі.

Культурно-психологічні механізми формують стереотипи поведінки та сприйняття певного стилю спілкування, розуміння приналежності до певної етнічної групи. Виявляючи певний стиль поведінки та спілкування, глобальна людина зможе адаптуватися до незвичайних умов глобального світу.

Наступним механізмом адаптації є традиції та фольклор. Володіючи великою соціокультурною стійкістю, традиції між тим трансформуються, з'являються нові. Звертаючись до традиційної поведінки та стилю життя, глобальна людина поводиться як попередники. В ХХІ столітті в результаті масових міграцій населення із сільської місцевості в місто виникає міський фольклор, а в традиційних формах фольклору виявляється міська тематика. Народна культура в традиційній формі фольклору намагається пояснити процеси, що характеризують масове суспільство, в якості адаптаційних механізмів особистість використовує послуги та можливості, що надають традиційні установи культури.

Освітньо-гносеологічні механізми виявляються у сфері освіти та прагненні глобальної людини до пізнання. В сучасних умовах процес освіти набуває безперервного характеру, освітньо-гносеологічні процеси адаптаційні механізми дозволяють глобальній людині засвоїти нові прояви масової культури, орієнтуватися у динамічному інформаційному просторі. При отриманні освіти особистість, звертаючись до етнонаціональної культури, збагачує свій світогляд.

Сучасну освіту важко уявити без використання засобів навчання та передачі інформації. Інтернет та комп'ютерні технології дозволяють уявити традиційні знання та свідоцтва в іншому вигляді та полегшити сприйняття їх особистістю. З розвитком постіндустріального, інформаційного суспільства значно збільшилися потоки інформації, що доступні особистості. Засоби масової інформації мають активно-агресивну тактику нав'язування певної інформації, поглядів, точок зору, в таких умовах у глобальній людині виникають труднощі при виборі необхідної достовірної інформації.

Захисні реакції особистості виявляються в умовах кризи соціокультурного простору. До механізмів даного типу можна віднести повернення до національної культури та абсолютизації її цінностей, цей процес спостерігається в колишніх республіках СРСР. Розпад Союзу поставив особистість в умови культурного вакууму, що став поповнюватися прикладами західної культури, в цей час відбулося повернення певної частини населення до традиційної культури.

Найважливішим механізмом адаптації є звернення до релігії, він пов'язаний з пошуками ціннісних орієнтирів особистістю. Головною рисою 90-х рр. ХХ ст. є переважання різних сектантів та місіонерів, користуючись професійними психологічними прийомами, вони чинили великий вплив на людей та змінювали їх світогляд та певні погляди.

До захисного механізму можна віднести прагнення особистості у кризові періоди замикатися на собі, сімейних та родинних зв'язках. За таких умов зростає значення сім'ї, родинних зв'язків. В той же час розквітає індивідуалізм, особистість намагається захистити себе від соціокультурного простору, реалізує свої потреби та інтереси у власному світі.

Наступним механізмом адаптації є механізм компенсування. Індустріальний розвиток, зростаючий темп життя, технократична ідеологія не дають можливості людині задовольнити свої потреби у спілкуванні та самоті, у процесі сучасного виробництва особистість реалізує лише деякі необхідні здібності. Емоції знаходяться на останньому плані, тримання емоцій є невід'ємною рисою сучасності. В сучасній культурі формами подолання дефіциту спілкування є різні масові заходи,

прагнення до зміни місцевості з метою відхилення від рутини та повсякденності урбанізованого світу є іншою стороною компенсаторного механізму адаптації глобальної людини. В останні роки спостерігається туристичний бум у світовому масштабі, мільйони людей перетинають океан у надії, щоб провести свої вихідні в іншій державі, на іншому континенті, в іншому культурному просторі. Сучасна людина прагне до зміни навколишнього середовища для того, щоб отримати нові емоції. Прагнення до природи можна вважати механізмом компенсування адаптації глобальної людини в умовах сучасної культури. Користуючись цим механізмом, особистість повертається до своїх коренів, відбувається звернення до традиційних форм народного життя, етнонаціональної культури. Отже, глобальна людина прагне компенсувати ті умови у яких вона постійно знаходиться, прагне рівноваги та гармонії у середовищі.

Але в кризових ситуаціях ці адаптаційні механізми можуть бути нереалізованими, у людей з'являється прагнення до алкоголізму, наркоманії, психічним розладам тощо.

Отже, можна зробити наступні висновки:

- соціальна адаптація у глобальному світі має власну модель дії - "коло адаптації", що обумовлюється: соціально-психологічними потребами глобальної людини та мегасоціуму; проблемно-адаптивними ситуаціями; актуальними та потенційними адаптивними бар'єрами, що гальмують пристосування глобальної людини до різних соціальних ситуацій; адаптивними установками, що виникають у процесі інтерпретації людиною глобального соціального буття, а також власними ролями та сенсом життя у конкретному мегасоціумі;
- Культурний простір випрацьовує власні механізми адаптації: комунікативний; ціннісно-нормативний; життєзабезпечення; наслідування; самореалізації ідентифікації; культурно-психологічний; традиції та фольклору; освітньо-гносеологічний; звернення до релігії; прагнення особистості у кризові періоди замикатися на собі, сімейних та родинних зв'язках; компенсування.

Перспективи подальших досліджень. У подальшому науковому дослідженні

будуть розглядатися наступні питання:

- дослідження основних детермінант оптимізації взаємодії людини і суспільства в глобальному світі;
- адаптивні можливості людини в інформаційному суспільстві.

Джерела та література

1. Воронкова В. Філософія: Навчальний посібник. – К.: ВД "Професіонал", 2004. – 464с.
2. Грецова О. Особистість як синтез духовного та матеріального // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – Запоріжжя, ЗДІА. – Випуск №15. – 2003. – 243с.
3. Додонов Р. Ноосферний проект глобалізації: концепція і реалізація // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. Запоріжжя, ЗДІА. – Випуск №15. – 2003. – 243с.
4. Налчаджан А. Социально-психологическая адаптация личности (формы механизмы, стратегии). – Ереван: Изд-во АН Арм СССР, 1988.

Хайруддинов М.А.

ВОСТОК – ЗАПАД: ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ В ОБРАЗОВАНИИ

На всех этапах становления общества проблемы приобщения детей к национальным и общечеловеческим ценностям, воспитания культуры межнациональных отношений подрастающего поколения, поддержки и защиты личности в ее нравственном становлении и самовыражении занимали значительное место в трудах видных отечественных и зарубежных ученых.

Так, выдающиеся педагоги прошлого Я.А. Коменский, Г. И. Песталоцци, Ж.-Ж. Руссо, К.Д. Ушинский, Л.Н. Толстой, П.ф. Каптерев, В.И. Водовозов, П.П. Блонский, С. Т. Шацкий другие неизменно указывали на необходимость развития национальной школы, важнейшими целями которой станут воспитание